

Research methodology. Eight major publications on the subject in scientific journals have been reviewed.

Results. Left Bank Ukraine is a territory with dynamic poly-linear development of culture. The development of ornamentation of local ceramics was influenced by the peculiarities of the natural and geographical environment, climate transformations and socio-cultural developments that manifested itself in the diversity of its mass manifestations and, accordingly, the need to use a special approach to its analysis.

Conceptually, the methodology of the research of ornamentation of ceramics, approved by the author on the materials of the Left-bank Ukraine, is presented. It is concluded that it should be based on a step-by-step analysis of mass sources within the framework of a «snippy» scientific paradigm using fundamental and special research methods. It is necessary to subordinate the principles of historicism and typological illumination of culture, to use the positive achievements of evolutionism, diffusionism and functionalism.

Novelty. For the first time, a scientific methodology has been substantiated for the study of cultural phenomena that have not been reflected in written sources, in terms of mass manifestations of one aspect of material culture.

The practical significance. Researchers of the dynamics of long-term parameters of the cultural phenomena with massive material manifestations can use the methodology developed by the author.

Key words: methodology, macro-historical study, ornament, ceramics.

Надійшла до редакції 30.11.2017 р.

УДК [930+904]:947.7:008(477.46)«653»

КНЯЖА ГОРА В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ Г.Г. МЕЗЕНЦЕВОЇ: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Москаленко Андрій Вікторович, аспірант,

Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ
andrusha721@gmail.com

Стаття присвячена аналізу образу давньоруського городища Княжа гора як історико-культурного феномену, що розглядається в наукових працях Г. Мезенцевої. Обґрунтовується важливість вивчення та осмислення її внеску в дослідження пам'ятки. Розглядаються такі культурологічні аспекти в історичному розвитку фортеці, як генетично-хронологічний, етнокультурний, світоглядно-релігійний, структурно-функціональний. Розкриваються особливості погляду на ці питання інших науковців. Формулюються перспективні напрями подальших досліджень інтерпретаційного характеру, які дозволяє здійснювати наявна джерельна база.

Ключові слова: Галина Мезенцева, городище, Княжа гора, Давня Русь, ремесло, торгівля, «чорні клубуки», гора Пластунка, могильник.

Постановка проблеми. Одним із завдань культурології є дослідження початкових етапів формування матеріальної і духовної культури українського народу, які сягають часів Київської Русі. Найбільшу кількість об'єктивної інформації для цього наукового напрямку надає вивчення давньоруських городищ як історико-культурних феноменів. Це дозволяє отримувати більш повне уявлення про розвиток культури Давньої Русі IX–XIII ст. на мікро- та макрорегіональному рівнях. Однією з таких пам'яток давньоруського періоду є городище на Княжій горі, що знаходиться на правому березі р. Дніпро, на південь від м. Канева (Черкаська обл.) у межах Канівського природного заповідника. Серед інших це городище вирізняється тим, що на ньому було знайдено 12 скарбів давньоруського часу і ця кількість поступається лише Києву. Цей факт свідчить про непересічність історії Княжої гори і потребує пояснення.

Актуальність статті зумовлюється необхідністю осмислити внесок Г. Мезенцевої в дослідження Княжої гори. Значимість її досліджень полягає у тому, що і по сьогодні Г. Мезенцева залишається одним із головних дослідників пам'ятки, автором єдиної комплексної монографії, присвяченої городищу. В ній зібрано та охарактеризовано чималу кількість джерел, накопичених автором і її попередниками у результаті археологічних розкопок. Проте, комплексного аналізу внеску Г. Мезенцевої у дослідження пам'ятки в історіографії здійснено не було.

Після Г. Мезенцевої систематичних польових робіт на Княжій горі не проводилося. Інші науковці, що у своїх роботах використовували археологічні матеріали з Княжої гори, вивчали або окремі категорії знахідок із пам'ятки, або висвітлювали лише окремі аспекти історико-культурного розвитку городища. На нашу думку, продовження подальших ґрунтовних досліджень Княжої гори без вивчення та осмислення наукового доробку Г. Мезенцевої є неможливим.

Останні дослідження та публікації. Поставлена у статті проблема залишається не вирішеною в історіографії. Науковці-археологи П. Толочко, М. Кучера, Ю. Моргунов переглядали деякі постулати Г. Мезенцевої стовно хронології, ідентифікації та функціонального значення Княжої гори [14, 5, 12],

проте їх праці носили узагальнюючий характер і городищу в них було приділено від кількох абзаців до кількох сторінок, чого, звісно, недостатньо для осмислення внеску Г. Мезенцевої в дослідження Княжої гори.

Історією дослідження Княжої гори займалася О. Бондарець [3–4]. Проте, у своїх узагальнюючих статтях вона лише побіжно звертається до аналізу Княжої гори у працях Г. Мезенцевої. Крім того, О. Бондарець цікавили лише деякі аспекти пам'ятки як соціокультурного феномену, а саме: історіографічний, стратиграфічний [4; 165], генетично-хронологічний і структурно-функціональний [3; 55, 57]. В умовах узагальнюючих праць було приділено недостатньо уваги критичному аналізу наукового доробку Г. Мезенцевої стосовно Княжої гори.

Відомі вчені Є. Ліньова та Ю. Омельченко стали співавторами біографічної статті, присвяченої Г. Мезенцевій, де характеризується науково-педагогічна кар'єра дослідниці. Згадується також її внесок у вивчення Княжої гори, проте цьому аспекту приділено кілька абзаців описового характеру. Дослідження Княжої гори у статті фігурує лише як один із напрямів наукової діяльності Г. Мезенцевої [6; 15–16], чого недостатньо для осягнення її напрацювань у дослідженні пам'ятки.

Мета статті – проаналізувати науковий доробок Г. Мезенцевої як дослідника Княжої гори й окреслити коло проблем цієї тематики, що дозволяють вирішити наявна джерельна база та сучасні методи наукових досліджень.

Виклад матеріалу дослідження. Галина Георгіївна Мезенцева (1923–1997 рр.) була співробітником кафедри археології та музеєзнавства КДУ ім. Т. Шевченка. Значний часовий період своєї наукової кар'єри вона присвятила дослідженню Княжої гори [6; 15–16].

У 1958–1965 рр. польові розкопки пам'ятки проводила група слов'яно-руської археології Канівської експедиції Київського університету, очолюваної Г. Мезенцевою. Під час цих розкопок була розкрита площа майже у 2000 м², де виявлено 24 стародавніх житла, 8 приміщень, 29 ям різного призначення того ж часу, оборонні споруди, а також стародавній могильник на сусідній горі Пластунці. Знайдена велика кількість різноманітного посуду, сільськогосподарських знарядь праці, інструментів ремісників, зброї, численних предметів побуту, прикрас тощо [11; 15–16].

Матеріали досліджень Княжої гори публікувалися Київським університетом, а також у загальносоюзних виданнях колишнього СРСР [11; 16]. Ці роботи більшою мірою носили джерелознавчий характер [7, 9].

Апогеєм внеску дослідниці у вивчення городища стала узагальнююча монографія «Древньоруське місто Родень (Княжа гора)». Саме у цій праці Г. Мезенцева охарактеризувала велику джерельну базу, накопичену нею та її попередниками в результаті археологічних розкопок [11].

Переходячи до аналізу наукових праць Г. Мезенцевої, варто наголосити, що основними аспектами культурологічного виміру в історії Княжої гори є генетично-хронологічний, етнокультурний, світоглядно-релігійний, а також структурно-функціональний. Тож наведемо основні напрями досліджень Г. Мезенцевої стовно Княжої гори, спираючись на її публікації.

Розглядаючи питання культурно-хронологічної інтерпретації, дослідниця висловила твердження, що «місто на Княжій горі починало свою історію» з «попереднього» «Канівського поселення полян» VII–IX ст., «розташованого біля підніжжя Княжої гори», і що «заснування Родня слід відносити до VII–VIII ст.» [11; 10–11]. Нагадаємо, що літописний град Родень згадується у «Повісті минулих літ» лише у статті під 980 р. [14; 147].

Г. Мезенцева датувала городище на Княжій горі IX–XIII ст. і, вслід за дореволюційними науковцями Д. Самоквасовим [13; 263–264] та М. Біляшівським [2; 104], ототожнювала його з літописним Роднем [7, 8, 9]. На її думку, життя на «Родні» почалося приблизно у VIII–IX ст. (з появою там ліпної кераміки) і безперервно тривало до монгольського знищення «древньоруського міста» в середині XIII ст. [11; 21; 97].

Такі висновки дослідниці спричинилися, на нашу думку, тим, що у 1960-х рр. хронологія давньоруської кераміки Середнього Подніпров'я ще не була розроблена. Тому ліпний ранньослов'янський посуд із Княжої гори Г. Мезенцева вважала найбільш раннім посудом «Родня» і відносила його безпосередньо до початкових етапів існування давньоруського поселення. А гончарні вироби дослідниця датувала або доволі широко X–XIII ст., або більш вузько, але, на наше переконання, неточно – X–XI ст. [10; 30, 32, 33, 39, 42, 45, 47, 51].

Відомий археолог П. Толочко переглянув думку про ідентифікацію городища на Княжій горі з літописним Роднем. Він звернувся до літописної статті під 980 р.: «пришедь затворися въ град Родн на устьи Росси» і наголосив, що за літописом давньоруське місто Родень локалізується в усті р. Росі. А городище Княжа гора розташоване не в усті Росі, а на декілька кілометрів вище нього, на Дніпрі. Тому Княжу гору, на думку автора, не можна ототожнювати з літописним Роднем [14; 147–148].

Дослідник зазначив, що на Княжій горі відсутній культурний шар X ст. у той час як більшість матеріалів із пам'ятки датуються XII–XIII ст. [14; 147–148].

На відсутність на пам'ятці культурних нашарувань X ст. (а отже і можливості ідентифікувати Княжу гору з літописним Роднем) за наявності матеріалів XII–XIII ст. також вказували археологи М. Кучера та Ю. Моргунов [5, 12]. Проте, роботи названих дослідників носять узагальнюючий характер і Княжа гора згадується в них побіжно, у контексті розвитку регіону. Висновки про хронологію пам'ятки базувалися на загальному уявленні про знайдені на пам'ятці металеві вироби у той час, як масовий керамічний матеріал із житлових та господарських споруд городища і його датування залишилися поза увагою вчених. Між тим, із моменту написання Г. Мезенцевою праць, присвячених городищу, удосконалилися методи датування давньоруського керамічного посуду (над цим питанням працювали М. Кучера, П. Толочко, М. Блажевич, Ю. Моргунов, В. Петрашенко, М. Малевська-Малевич, М. Сагайдак), що дозволяє уточнити хронологію цієї категорії знахідок із Княжої гори.

Як показали наші студіювання результатів розкопок Г. Мезенцевої на Княжій горі [10], на основі накопичених керамічних знахідок можна встановити датування житлових та господарських споруд городища і в такий спосіб уточнити хронологічні рамки всієї пам'ятки. Оскільки подібна робота не була проведена попередніми дослідниками, це питання залишається актуальним.

Переходячи до питання етнічного складу населення Княжої гори, варто відзначити, що Г. Мезенцева припускала наявність іноетнічних груп, які «оточували городище» і з якими Княжа гора мала торгівельні зв'язки [11; 118].

Дослідниця погодилася з точкою зору, висловленою академіком Б. Рибаким, про «осілих поблизу своїх поганих – торків та берендеїв, а може навіть і половців». На підтвердження зв'язків Княжої гори з половцями дослідниця нагадала про так звані половецькі скроневі кільця, знайдені на городищі [11; 118–119]. Тим не менш, на Княжій горі виявлено значну кількість предметів, що дозволяють робити припущення з приводу етнічного складу населення. Зокрема, дослідник південноруських укріплень Ю. Моргунов висловив судження, що Княжа гора була одним із «замків-сховищ, які належали главам чорноклобуцьких воїнських формувань» [12; 256]. Науковець зробив припущення з приводу лише однієї з народностей, які могли населяти фортецю. Проте, комплексного аналізу етнічного складу населення Княжої гори на основі речових знахідок у вітчизняній науці зроблено не було, що й зумовлює необхідність такого дослідження.

Наступними важливими питаннями, які належать до духовної культури мешканців Княжої гори, є світоглядні та релігійні уявлення населення і проблема локалізації могильника.

З огляду на це, цікавим є комплекс символічного значення, досліджений Г. Мезенцевою на сусідній горі Пластунці. Саме там, на її думку, було розкопано «могильник Родня», а також «велику круглу яму діаметром 1,85 м і глибиною 1,2 м, заповнену темною землею, перемішаною з попелом, а також вугіллям, кістками тварин». Вона припустила, що виявлена яма могла бути залишком святилища божества «Рода», в честь якого пішла назва «Родень» [11; 131].

За спостереженнями Г. Мезенцевої, гора Пластунка була незаселеною в давнину і місце її розташування над рікою відповідало традиції розміщення інших язичницьких святилищ [11; 131]. Що стосується могильника, то Г. Мезенцева пов'язувала його з поселенням на Княжій горі на основі «фрагментів посуду XI–XIII ст., які траплялися в гумусному шарі розкопаної ділянки на 0,3–0,4 м вище рівня залягання поховань». Враховуючи безінвентарність поховань і західну орієнтацію трупопокладень, вона віднесла кладовище до часів «після прийняття християнства, коли язичеський звичай поховань із речами був уже заборонений» [11; 131].

О. Бондарець висловила сумнів із приводу синхронізації комплексів на горах Княжій та Пластунці. На її думку, досить ризиковано датувати могильник, базуючись на малочисельних знахідках з гумусного шару [3; 56].

Студіювання матеріалів розкопок гори Пластунки дійсно демонструє незначну кількість фрагментів гончарних виробів, що значно ускладнює можливість датування могильника [1; арк. 67]. Можливо, подальші розкопки з використанням сучасних методів археологічної фіксації дозволять уточнити хронологічні рамки могильника.

Що стосується ями, розкопаної на місці Пластунки, то вона не містить речових артефактів у заповненні. Чи не єдиною можливістю встановити датування цього об'єкту було здійснення радіовуглецевого аналізу органічних речовин (кісток тварин, вугілля), які з нього походять. Однак, така можливість на сьогодні втрачена.

Переходячи до конкретних артефактів, пов'язаних зі світоглядно-релігійним аспектом, варто наголосити, що у працях Г. Мезенцевої охарактеризовано великий комплекс відомих їй старожитностей символічного значення, знайдених за всі часи розкопок городища [11; 67, 78–80, 81–

86, 110–111]. Проте, дослідниця розглядала старожитності символічного значення (амулет-підвіски, лунниці, хрести, енколпіони, іконки, предмети церковної утварі, змійовики тощо) лише в якості зразків ремісничих виробів з металу, каменю, кістки тощо, не здійснюючи при цьому суттєвих культурологічних узагальнень [11; 67, 78–80, 81–86, 110–111].

В історіографії відомі дослідження старожитностей символічного значення з Княжої гори (цьому напрямку присвятили свої праці Т. Ніколаєва, В. Пуцко, В. Куницький, О. Бондарець, Л. Сита, Л. Дідух), проте ці праці носять вузькотематичний характер і стосуються окремих категорій знахідок, а не духовної культури мешканців Княжої гори загалом. На нашу думку, накопичена у ході розкопок джерельна база дозволяє проводити певні реконструкції з приводу духовної культури населення Княжої гори, що і зумовлює актуальність цього аспекту.

Наступною проблемою, яку варто розглянути, є погляд Г. Мезенцевої на функціональне значення Княжої гори в історико-культурному розвитку регіону в якості значного адміністративного та соціально-економічного центру навколишніх територій.

Наголошуючи на адміністративних функціях фортеці, Г. Мезенцева припускала наявність на Княжій горі князівського палацу, куди, на думку вченої, «згідно з літописними даними, приїхав князь Ярополк, тікаючи від князя Володимира, і в якому він прожив увесь період облоги Родня» [11; 59].

Існування князівського палацу дослідниця припускала, посилаючись на результати розкопок академіка Д. Самоквасова, який в 1876 р. дослідив на краю мису Княжої гори три «зрубні будови», в яких було знайдено «коштовні срібні і золоті прикраси». Пізніше ця частина мису зсунулася і виявлені споруди залишилися втраченими [11; 59–60]. Таке припущення є дискусійним з огляду на сумнівність існування фортеці на Княжій горі у Х ст. Більше того, маловірогідним можна вважати взагалі можливість постійної присутності представника князівської династії Рюриковичів на Княжій горі. На такі сумніви наштовхує по-перше, наявність неподалік дійсно князівського центру – Канева [14; 147–150, 162], по-друге, практична відсутність знахідок на Княжій горі з князівською символікою династії Рюриковичів. Натомість, з огляду на обґрунтоване припущення Ю. Моргунова [12; 256], не виключено, що «зрубні будови», розкопані Д. Самоквасовим, могли належати представникам «чорноклобуцьких воїнських формувань».

Окрім адміністративного осередку, Г. Мезенцева вважала Княжу гору також й значним торгово-ремісничим центром і зазначала, що «головне місце в економіці Родня займало високорозвинене ремесло», де були добре розвинуті в т.ч. й такі види ремесел, як металообробне й металообробне, ювелірне, гончарне, каменерізне, склоробне [11; 63, 68, 86, 96, 108, 111, 114].

Дослідниця вважала, що переважна більшість виявлених артефактів із чорних та кольорових металів, кераміки, кістки, каменю, скла були виготовлені на Княжій горі місцевими майстрами [11; 85, 97, 112, 113]. Відсутність на пам'ятці знахідок залишків ремісничих майстерень Г. Мезенцева пояснювала тим, що останні могли виноситися за межі житлової зони поселення [11; 63, 96, 111].

Характеризуючи розвиток торгівлі на Княжій горі, Г. Мезенцева у продовження своєї думки про високий рівень розвитку ремесла вважала, що «городище вело інтенсивну торгівлю з навколишніми поселеннями сільськогосподарськими знаряддями праці, ремісничими інструментами і ювелірними прикрасами, які виготовлялися в ньому у надзвичайній кількості, і які знайдені на досить широкій території всієї Канівщини [11; 118]. З приводу зовнішньої торгівлі нею висловлено думку, що Княжа гора, окрім торгівельних зв'язків із Херсонесом, вела торгівлю і з оточуючими городище неслов'янськими племенами, для яких виготовляла дзеркала та окремі типи прикрас [11; 118].

Висновки дослідниці з приводу «високорозвиненого ремесла літописного Родня» були піддані критичному осмисленню в історіографії. Зокрема, академік П. Толочко поставив під сумнів твердження Г. Мезенцевої про високий рівень розвитку ювелірного ремесла. На думку вченого, багаточисленні знахідки ювелірних виробів вказують на широке їх використання у побуті верхівкою населення городища Княжа гора, а не на місцеве їх виробництво. У своїй більшості вони, на переконання автора, мають київське походження й відображають рівень розвитку столичного ремесла. Ані розкопки М. Біляшівського, ані широкі планомірні дослідження Г. Мезенцевої не виявили навіть слідів ювелірних майстерень [14; 148–149].

Учений не заперечував можливості існування майстрів на Княжій горі, які повинні були ремонтувати предмети озброєння та знаряддя праці й виконувати інші нескладні операції, проте, на думку академіка, вести мову про Княжу гору як про розвинений виробничий центр підстав не достатньо [14; 149–150].

На наше переконання, висновок археолога П. Толочка є цілком слушним. Г. Мезенцева зарахувала доволі широкий асортимент знахідок до числа місцевих виробів як предметів експорту. Таке припущення не знаходить підтвердження в матеріалах розкопок Княжої гори. Переходячи до питання розвитку торгівлі, можна зазначити, що рівень сучасних знань про торгівельні відносини в

епоху середньовіччя дозволяє, спираючись на накопичену джерельну базу, по-новому подивитися на цей напрям діяльності населення Княжої гори.

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що праці Г. Мезенцевої, присвячені Княжій горі, більшою мірою носять джерелознавчий характер. Вона у своєму науковому доробку охарактеризувала велику кількість джерел, проте, культурологічних інтерпретацій та реконструкцій з ряду аспектів дослідницею зроблено не було. А ті інтерпретації, що зроблені, на наш погляд, потребують доповнень, уточнень або перегляду.

На сучасному етапі назріла потреба ґрунтового дослідження Княжої гори. Відштовхуючись від наукових напрацювань Г. Мезенцевої і використовуючи зібрану нею та її попередниками джерельну базу, можна розширити, доповнити, уточнити або переглянути такі важливі культурологічні аспекти історичного розвитку Княжої гори, як генетично-хронологічний, етнокультурний, світоглядно-релігійний та структурно-функціональний.

Перспективи подальших досліджень автор вбачає у комплексному ґрунтовному дослідженні давньоруського городища на Княжій горі як історико-культурного феномену в розглянутих у статті аспектах.

Список використаної літератури

1. *Архів Археологічного музею Київського національного університету ім. Т. Шевченка*, м. Київ, Інвентарний опис знахідок слов'янського загону Канівської комплексної експедиції КДУ. Червень – липень 1961 р. – Арк. 86–118.
2. *Беляшевский Н. Ф.* Раскопки на Княжей Горе в 1891 г. / Н. Ф. Беляшевский // Киевская старина. – Киев : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, Михайловская улица, д. № 4, 1892. Т. XXXVI. – С. 61–104.
3. *Бондарець О. В.* Княжа Гора : деякі аспекти соціокультурних узагальнень / Бондарець О. В. // Наук. зап. НаУКМА. – 2009. – Т. 88: «Теорія та історія культури». – С. 55–60.
4. *Бондарець О. В.* Княжа гора (історіографічний та стратиграфічний аспекти) / В. О. Бондарець // Культурологічні студії. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 1999. – № 2. – С. 165–193.
5. *Кучера М. П.* Слов'яно-руські городища VIII–XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем / М. П. Кучера. – Київ : Ін-т археології НАН України, 1999. – 252 с.
6. *Ліньова Є. А.* Г. Г. Мезенцева – археолог, музеєзнавець, педагог / Є. А. Ліньова, Ю. А. Омельченко // Український музей: зб. наук. пр. – Київ : ТОВ Поліграф. центр Фоліант, 2003. – С. 9–18.
7. *Мезенцева Г. Г.* Деякі підсумки археологічного вивчення древньоруського міста Родня / Г. Г. Мезенцева // Вісник Київ. ун-ту. – № 4. – Серія «Історія та філософія». – Вип. I. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – С. 110–119.
8. *Мезенцева Г. Г.* Новые данные об изготовлении древнерусских жерновов / Г. Г. Мезенцева // СА. – 1963. – № 4. – С. 224–227.
9. *Мезенцева Г. Г.* Знахідки з розкопок древньоруського міста Родня за останні роки / Г. Г. Мезенцева // Вісник Київ. ун-ту. – № 8. – Серія «Історія і право». – Вип. I. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1967. – С. 59–69.
10. *Мезенцева Г. Г.* Звіти про роботу Загону слов'яно-руської археології Канівської експедиції Київського ун-ту за 1958–1965 рр. / Г. Г. Мезенцева // Архів Археологічного музею Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, м. Київ.
11. *Мезенцева Г. Г.* Древньоруське місто Родень (Княжа Гора) / Г. Г. Мезенцева. – Київ : 1968. – 183 с.
12. *Моргунов Ю. Ю.* Деревоземляные укрепления Южной Руси X–XIII веков / Ю. Ю. Моргунов ; [отв. ред. Н. В. Лопатин] ; Ин-т археологии РАН. – М. : Наука, 2009. – 303 с.
13. *Самоковасов Д. Я.* Могила русской земли / Д. Я. Самоковасов. – М., 1908. – 271 с.
14. *Толочко П. П.* Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности XII–XIII веков / П. П. Толочко. – Киев : Наук. думка, 1980. – 224 с.

References

1. *Arkhiv Arkheolohichnoho muzeiu Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka*, m. Kyiv, Inventarnyi opys znakhidok slovianskoho zahonu Kanivskoi kompleksnoi ekspedytsii KDU. Cherven – lypen 1961 r. – Ark. 86–118.
2. *Beljashevskij N. F.* Raskopki na Knjazhej Gore v 1891 g. / N. F. Beljashevskij // Kievskaja starina. – Kiev : Tipografija G.T. Korchak-Novickogo, Mihajlovskaja ulica, d. № 4, 1892. T. HHHVI. – S. 61–104.
3. *Bondarets O. V.* Kniazha hora (istoriohrafichni ta stratyhrafichni aspekty) / V. O. Bondarets // Kulturolohichni studii. K.: Vydavnychi dim «Kyievo-Mohylianska akademii», 1999. – № 2. – S. 165–193.
4. *Bondarets O. V.* Kniazha Hora : deiaki aspekty sotsiokulturnykh uzahalnen / Bondarets O. V. // Naukovi zapysky NaUKMA. – 2009. – T. 88: «Teoriya ta istoriya kultury». – S. 55–60.
5. *Kuchera M. P.* Sloviano-ruski horodyshcha VIII–XIII st. mizh Sanom i Siverskym Dintsem / M. P. Kuchera. – Kyiv : Instytut arkheolohii NAN Ukrainy, 1999. – 252 s.
6. *Linova Ye. A.* H. H. Mezentseva – arkheoloh, muzeieznavevets, pedahoh [tekst] / Ye. A. Linova, Yu. A. Omelchenko // Ukrainyski muzei: zb. nauk. prats. – Kyiv : TOV Polihrafichni tsestr Foliant, 2003. – S. 9–18.
7. *Mezentseva H. H.* Deiaki pidsumky arkheolohichnoho vyvchennia drevnoruskoho mista Rodnia / H. H. Mezentseva // Visnyk Kyivskoho universytetu. – № 4. – Serii istorii ta filosofii. – Vyp. I. – Kyiv : Vyd-vo Kyiv. un-tu, 1961. – S. 110–119.

8. *Mezentseva H. H.* Drevnoruske misto Roden (Kniazha Hora) / H. H. Mezentseva. – Kyiv; 1968. – 183 s.
9. *Mezentseva H. H.* Zvity pro robotu Zahonu sloviano-ruskoi arkeolohii Kanivskoi ekspedytsii Kyivskoho universytetu za 1958 – 1965 rr. / H. H. Mezentseva // Arkhiv Arkeolohichnoho muzeiu Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, m. Kyiv.
10. *Mezentseva H. H.* Znakhidky z rozkopok drevnoruskoho mista Rodnia za ostanni roky / H. H. Mezentseva // Visnyk Kyivskoho universytetu. – № 8. – Seriya istorii i prava. – Vyp. I. – Kyiv : Vyd-vo Kyiv. un-tu, 1967. – S. 59–69.
11. *Mezenceva G. G.* Novye dannye ob izgotovlenii drevnerusskikh zhernovov / G. G. Mezenceva // SA. – 1963. – № 4. – S. 224–227.
12. *Morgunov Ju. Ju.* Drevo-zemljanye ukreplenija Juzhnoj Rusi X–XIII vekov / Ju. Ju. Morgunov ; [otv. red. N. V. Lopatin] ; In-t arheologii RAN. – M. : Nauka, 2009. – 303 s.
13. *Samokvasov D. Ja.* Mogily russkoj zemli / D. Ja. Samokvasov. – M., 1908. – 271 s.
14. *Tolochko P. P.* Kiev i Kievskaja zemlja v jepohu feodal'noj razdroblennosti XII–XIII vekov / P. P. Tolochko. – Kiev : Naukova dumka, 1980. – 224 s.

**THE KNIAZHA HORA SITE IN THE H. MEZENTSEVA'S SCIENTIFIC WORKS:
A CULTUROLOGICAL ASPECT**

Moskalenko Andrii, Post-Graduate Student,
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

The article is devoted to the analysis of the image of the Kniazha Hora medieval fortress as a historical and cultural phenomenon in the H. Mezentseva's scientific works. The importance of studying and understanding of the scientist's contribution to the study of the settlement is substantiated. Such cultural aspects in the historical development of the fortress as genetic-chronological, ethnocultural, worldview-religious and structural-functional are considered. The peculiarities of the views on these questions by other scientists are revealed. The perspective directions of the further researches of an interpretative character are formulated which allow to implement an available complex of sources.

Key words: Halyna Mezentseva, fortress, the Kniazha Hora site, Old Rus, crafts, trade, «black clobucs», the Plastunka hill, cemetery.

UDC [930+904]:947.7:008(477.46)«653»

**THE KNIAZHA HORA SITE IN THE H. MEZENTSEVA'S SCIENTIFIC WORKS:
A CULTUROLOGICAL ASPECT**

Moskalenko Andrii, Post-Graduate Student,
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv

The aim of this article is to analyze the scientific contribution of H. Mezentseva as the principal researcher of the Kniazha Hora fortress and to formulate the range of problems of this topic which allows solving the available source base and modern methods of the scientific research.

Research methodology. Some major publications of H. Mezentseva on the mentioned problem (scientific articles, monograph, and reports of archaeological excavations) and the materials of archaeological excavations have been used. The study is based on the principles of the logic, consistency, and historicism.

Results. It has been found that the works of H. Mezentseva about the Kniazha Hora fortress have a source-study character in a greater degree. The scientist described a large number of sources in her scientific works, but there were no cultural interpretations and reconstructions on a number of aspects. And those interpretations that have been done need to be supplemented, refined and revised.

Modern methods of scientific research make it possible to use the information potential of accumulated sources more qualitatively. For example, the latest typological developments of medieval ceramics give an opportunity to date this category of archeological finds with half-century accuracy.

There is a need to continue the study of the Kniazha Hora fortress at the present stage. Basing on the scientific achievements of H. Mezentseva and using the source base collected by the researcher it is possible to expand, supplement, clarify or review such important cultural aspects of the historical development of the Kniazha Hora fortress as genetic-chronological, ethnocultural, worldview-religious, and structural-functional.

Novelty. The contribution of H. Mezentseva to the study of the Kniazha Hora fortress is analyzed for the first time basing on archival sources and excavation materials of the museum funds collections, including the category of mass findings – ceramic dishes. The range of problems that can be solved by using modern methods of researching the archaeological sources of Old Rus time is formulated.

The practical significance. The materials of the article can be used in the training courses for the specialty «Culturology», in the series of the disciplines on the history of the Kyivan Rus culture.

Key words: Halyna Mezentseva, fortress, the Kniazha Hora site, Old Rus, crafts, trade, «black clobucs», the Plastunka hill, cemetery.

Надійшла до редакції 2.11.2017 р.